

Ярмак В.І. (Київ, Україна)

**Особливості продуктивного компонента -ому/-ему
в складі конфікса «по- ...-ому/-ему» префіксально-суфіксальних
відприкметникових прислівників в українській та інших
слов'янських мовах**

Завданням дослідження є характеристика особливостей семантики та етимології продуктивного компонента ому/-ему у складі конфікса «по-...-ому/-ему» префіксально-суфіксальних відприкметникових прислівників у п'яти сучасних слов'янських мовах.

Ключові слова: словотвір, суфікс, конфікс, синхронічна дериватологія, діяхронічна дериватологія, етимологія.

Задачей исследования является характеристика особенностей семантики и этимологии продуктивного компонента -ому/-ему в составе конфикса «по-...-ому/-ему» префиксально-суффиксальных наречий, образованных от имён прилагательных, в пяти современных славянских языках.

Ключевые слова: словообразование, суффикс, конфикс, синхроническая дериватология, диахроническая дериватология, этимология.

The purpose of research is to characterize semantic and etymological peculiarities of -ому/-ему, a productive component making part of the confix «no-...-ому/-ему» in prefixal and suffixal adverbs formed on adjectival basis, in five modern Slavonic languages.

Key words: word-formation, suffix, confix, synchronic studies on derived words, diachronic studies on derived words, etymology.

Розвиток етимологічних аспектів словотвору як рушійної сили збагачення словникового фонду справедливо вважають одним із нагальних завдань сучасного вітчизняного мовознавства. Студії, стосовні походження й історичної семантико-експресивної еволюції морфем, з повним правом можна віднести до сфери «вищого пілотажу» української лінгвістичної науки: адже етимологізувати морфему як носія певної конотації, формотворчого важеля, рушійної сили розвитку й збагачення скарбниці слов'янської лексики значно складніше, ніж, скажімо, з'ясувати походження слова. У згаданому контексті актуальними завданнями сучасного словотвору є вивчення перших фіксацій слів з певними морфемами в писемних пам'ятках, у творах, що належать до різних функціональних стилів, а також усебічне вивчення цілого комплексу питань: значення, якого вони надають лексемам, особливостям їхнього функціонування в різних слов'янських мовах тощо. Працюючи над укладанням деяких статей для майбутнього

«Етимологічного словника суфіксів української мови», праці, котра наразі не має аналогів (оригінальна ідея її створення належить академікові НАН України В. Г. Скіяренкові), ми, зокрема, поставили собі за мету схарактеризувати особливості продуктивного компонента *-ому/-ему* у складі конфікса «*по-...-ому/-ему*» префіксально-суфіксальних відприкметникових прислівників в українській та інших слов'янських мовах. Підкреслимо, що *-ому/-ему* є варіантами того самого суфікса, який слід віднести до продуктивних загальнослов'янських морфем, оскільки «префіксально-суфіксальний словотворчий тип прислівників «*по-* (па-) + *-ому/-ему* (ро- + -ету)» на сучасному етапі функціонує в 5 мовах усіх трьох підгруп слов'янських мов, по-різному розподіляючись в них з погляду продуктивності й поширеності» [10, 131].

Аналізуючи префіксально-суфіксальний спосіб словотвору, професор В. О. Горпинич зазначає, що в українській мові «...за допомогою цього способу утворюються іменники, прикметники, дієслова і прислівники: *...наш – по-нашому, добрий – по-доброму*» [5, 123]. Загалом в усіх авторитетних лінгвістичних працях робиться акцент на тому, що в «...сучасній українській мові словотворчий тип відприкметникових прислівників з афіксами *по-* і *-ому* досить продуктивний, він поповнюється новими утвореннями від усіх груп прикметників: *по-доброму, по-дружньому, ...по-мудрому, по-ораторському* і т. ін.» [9, 273].

У сучасній українській мові суфікс *-ому/-ему* як формотворчий елемент активно функціонує, фактично, у трьох великих розрядах прислівників, зокрема, у складі конфікса «*по-...-ому/-ему*» префіксально-суфіксальних відприкметникових прислівників, утворених: 1) від якісних прикметників на позначення якісної ознаки, названої мотивувальним словом (*по-багатому, по-ледачому, по-п'яному, по-чесному, по-тихому, по-хорошому*); 2) від відносних прикметників на позначення характерних національних, часових та інших відносних ознак, названих мотивувальним словом (*по-англійському, по-божому, по-арабському, по-українському, по-бездневному, по-зимовому, по-ранковому, о-давньому, по-батьківському, по-баб'ячому, по-старчачому, по-орлиному, по-котячому, по-лисячому, по-військовому, по-іншому, по-буденному, по-літературному, по-міському*); 3) від присвійних займенникових прикметників (присвійних займенників) для вказівки на ознаку дії або джерело думки стосовно певної особи чи осіб (*по-моєму, по-своєму, по-твоєму, по-вашому, по-їхньому*). Отже, як бачимо, «...до префіксально-суфіксальних зараховують, зокрема, ...обставинні прислівники,

які мають у сучасній українській мові спільнокореневі (іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові) основи, в словотворчому оформленні яких беруть участь прийменники-префікси і суфікси, омонімічні з флексіями непрямих відмінків: ...по- + -ому, по- + своєї- + -ему ...» [5, 287].

У чотирьох інших слов'янських мовах прислівниках цього словотвірного типу відповідають наступні: р. **-ому/-ему**: *по-богатыму, по-тихому, по-хорошему, по-весеннему, по-маминому, по-лошадиному, по-городскому, по-козацкому, по-учёному, по-моему, по-нашому, по-твоему, по-своему*; бр. **-аму/-ому/-яму**: *па-хорошаму, па-асенням, па-веснавам, па-братньому, па-арлінам, па-лебядзінам, па-асаблівам, па-ваеннам, па-злому, па-народнам, па-вашам, па-іхням, па-мойму (па-моему), па-ягонам*; п. **-ему**: *po balowemu, po dawnemu, po dobremu, po kobiecieму, po stareму, po mojemu*; болг. **-ому/-ему**: *по обикновеному, по военному, по провинциалному, по новому, по старому, по вашому, по моему, по нашему*.

Як найпродуктивніше джерело утворення аналогічних прислівників у російській мові академік Л.А. Булаховський виділяє, зокрема, прикметники: «З префіксом ...-по утворюються прислівники від прикметників на на **-ий, -ний, -ый, и -ин** прислівники типу: *по-звериному, по-весеннему, по-учёному, по-маминому*. Відомі вони й від деяких інших: *по-хорошему, по-доброму, по-справедливому, по-твоему*. Прислівники типу *по-моему, по-твоему* за своїм наголосом відрізняються від відповідних форм займенників» [3, 184–188]. Т.Ф. Єфремова характеризує конфікс «по-...-ому /по-...-ему» як «...регулярну й продуктивну словотвірну одиницю з обставинним значенням ознаки, названої мотивувальним словом: *по-видимому, по-зимнему, по-походному, по-хорошему*. Словотвірна одиниця може бути наголошеною – з наголосом на першому складі суфіксальної частини (у прислівниках, утворених від прикметників з наголосом на флексії: *городско́й – по-городско́му*), й ненаголошеною – коли наголос падає на той самий склад основи, що й у мотивувальному слові (у прислівниках, утворених від прикметників з наголосом на основі: *лётный – по-лётному*)» [8, 380]. Можна навести ще вичерпнішу дефініцію російських префіксально-суфіксальних прислівників з префіксом **-по** і суфіксом **-ому** (орфографічно також **-ему**), мотивованих прикметниками: вони «...поєднують у своєму значенні притаманне мотивувальному прикметникові значення ознаки зі значенням прислівника як частини мови: *по-прежнему, по-видимому, ...по-деловому, по-походному, по-местному, по-маминому, по-мужскому, по-городскому, по-птичьему*. ...Більшість прислівників

мотивується відносними суфіксальними прикметниками. Прислівники, мотивовані якісними прикметниками, є характерними здебільшого для розмовної мови: *по-тихому, по-хорошому, по-честному...*» [15, 403].

Так само, як і в українській мові, згаданий тип утворення прислівників у російській мові характеризується як вельми продуктивний. До нього слід віднести: «...прислівники, утворені повної форми якісних і відносних прикметників і присвійних займенників середнього роду в давальному відмінку з прийменником *по*, напр., *по-богатому, по-доброму, по-новому, по-старому, по-хорошому, по-домашньому, по-книжному, по-вороньему, по-гусиному, по-звериному, по-змеиному, ...по-вчорашньому, по-тогдашньому, по-моему, по-твоему, по-вашему, по-нашему, по-своему*» [7, 619].

Підсумовуючи сучасний східнослов'янський контекст, підкреслимо, що згаданий тип прислівників характеризується як живий і дуже продуктивний також і в білоруській мові. Такі прислівники утворюються «... від повних форм прикметників з прийменниками: *па-ударному, па-новому* і т. д.» [14, 115]. На відміну від української та російської мов, білоруська мова демонструє в цьому різновиді префіксально-суфіксальних конструкцій три можливі типи суфіксів: «Від основ субстантивованих прикметників з префіксом *-па* і суфіксами *-яму, -ому* утворюється численна група прислівників, співвідносних з формами давального відмінка: *...па-асенняму, па-братняму, па-ваеннаму, па-веснаваму, па-злому, ...па-народнаму, ...па-тутэйшаму, па-хорошаму, па-тутэйшаму, ...па-шмялінаму* та інші. ...За тим самим зразком утворюються й прислівники від основ присвійних займенників: *па-вашаму, па-іхняму, па-мойму (па-моему), па-нашаму..., па-свойму...* Утворення таких прислівників лексично обмежене невеликою групою присвійних займенників, які складають словотворчу базу цих прислівників» [6, 431; 342].

Той самий тип прислівників функціонує, відповідно, й у сучасних польській (*po balowemu, po dawnemu, po dobremu, po kobieciemu, po tojemu*) та болгарській мовах (*по военному, по новому, по старому, по вашому, по моему*). У болгарській мові подібні прислівники традиційно вважаються запозиченими з російської мови [детальні про це див., напр.: 1, 308; 4, 209; 17, 415–416; 20, 148].

Переходячи до висвітлення етимології префіксально-суфіксальних відприкметникових прислівників з продуктивним компонентом *-ому/-ему* в складі конфікса «*по-...-ому/-ему*», зазначимо, що більшість дослідників висловлюють таку ж саму гіпотезу щодо походження останніх, наголошуючи при цьому, що в кожній з мов вони мають низку особливостей. Зокрема,

професор С.П. Бевзенко характеризує їх як такі, що «історично являють собою сполучення з прийменником *по* форм місцевого (історичного давального) відмінка однини членних прикметників: *по-давньому, по-доброму, по-дурному, по-літньому, по-зимньому, по-дитячому* тощо. Такі утворення досить давні: вони засвідчуються в пам'ятках XV ст.» [2, 382]. Показово, що, «крім первісних відзайменникових прислівників спільнослов'янського походження, в українській мові є і власні прислівникові новотвори, що виникли внаслідок сполучення різних відмінкових форм займенників з прийменниками: *по-моєму, по-вашому, по-своєму, по-їхньому...*» [9, 233]. Отже, загалом «...генетично цей словотвірний тип прислівників являє собою адвербіалізовані форми місцевого-давального відмінка однини повних прикметників чоловічого-середнього роду. Виник відносно нещодавно, в українській мові – приблизно в XV–XVI ст.» [детальніше про це див.: 4, 208; 12, 385]. Цієї ж думки дотримується більшість авторитетних славістів [див., напр.: 1, 307–308; 4, 208].

За спостереженнями лінгвістів, існує порівняно невелика кількість адвербіалізованих повних прикметників, а прислівники, які походять від повних форм прикметників, є пізнішими утвореннями, ніж ті, котрі виникли з коротких: вони властиві, як правило одній або кільком спорідненим мовам [детальніше про це див.: 4, 209]. Крім того, «...не всі прислівники, співвідносні з тими чи іншими прийменниковими чи безприйменниковими формами прикметників, виникли внаслідок адвербіалізації: кілька однотипних адвербіалізованих прикметників можуть стати зразком, за якими виникають з подібних же форм та елементів аналогічні утворення, – іншими словами, виникає словотворча модель. В українській мові прислівникові словотворчі моделі (крім спільного для всіх слов'янських мов типу прислівників на *-о*) представлені такими утвореннями, як, наприклад, *по-людському, по-геройськи, потиху*, пор. *потихеньку, помаленьку* при відсутності коротких форм відповідних прикметників. Подібно до цього і рос. *ритмически, запросто, давна, по-прежнему, вслепую*; білор. *па-асабліваму, па-таварыску*; п. *serdecznie*, по *ludsku, ...za drogo, po staremu*; ч. *hrdě, prorocky*; слц. *radostne, po synovsky, vedecky, zriedka*; болг. *майсторски, здравата, по военному, тихом, макед. херојски, по ново*, словен. *nemški, po malem, po gosposko* і под.» [4, 209].

Таким чином, є всі підстави вважати компонент *-ому/-ему* в складі конфікса «*по-...-ому/-ему*» префіксально-суфіксальних відприкметникових прислівників досить продуктивним утворенням. У сучасній українській

мові як формотворчий елемент він активно функціонує в трьох великих розрядах прислівників, які, до того ж, постійно поповнюються новими утвореннями від усіх груп прикметників. Крім того, *-ому/-ему* є варіантами того самого суфікса, який можна віднести до загальнослов'янських морфем, що мають спільне походження. На сучасному етапі він функціонує в п'яти слов'янських мовах (українській, російській, білоруській, польській і болгарській) усіх трьох підгруп, у кожній з яких має низку особливостей, стосовних поширеності й продуктивності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрейчин Л.* Грамматика болгарского языка. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1949. – 496 с.; 2. *Бевзенко С. П.* Історична морфологія української мови: нариси із словозміни і словотвору. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.; 3. *Булаховский Л. А.* Курс русского литературного языка. – Т. I. – К.: Рад. школа, 1952. – 446 с.; 4. *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов.* – К.: Наук. думка, 1966. – 595 с.; 5. *Горпинич В. О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.; 6. *Граматыка беларускай мовы.* – Т. I. Марфалогія. – Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1962. – 540 с.; 7. *Грамматика русского языка.* – Т. I. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 720 с.; 8. *Ефремова Т. Ф.* Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка. – М.: Рус. яз., 1996. – 638 с.; 9. *Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І.* Історична граматика української мови. – К.: «Вища школа», 1980. – 320 с.; 10. *Историческая типология славянских языков.* Фонетика, словообразование, лексика и фразеология. Под ред. А. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1986. – 287 с.; 11. *Інверсійний словник української мови.* – К.: Наук. думка, 1985. – 812 с.; 12. *Історія української мови.* Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983. – 744 с.; 13. *Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С. Недозим Т. І.* Словник афіксальних морфем української мови. – К., 1998 – 441 с.; 14. *Ломтев Т. П.* Белорусский язык. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1951. – 131 с.; 15. *Русская грамматика.* – Т. I. – М.: Наука, 1980. – 783 с.; 16. *Словотвір сучасної української літературної мови.* – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.; 17. *Стоянов Ст.* Граматика на българския книжовен език : Фонетика и морфология. – София: Наука и изкуство, 1964. – 463 с.; 18. *Cyran W.* Przysłówki polskie: Budowa słowotwórcza. – Łódź: LTN, 1967. – 244 s.; 19. *Jahn J.* Slovanské adverbium. – Praha: Statní ped. nakl., 1966. – 115 s.; 20. *Szober S.* Gramatyka języka polskiego. – 4-te wyd. – Warszawa: PWN, 1957. – 151 s.